

מקורות

הרצל והציונות בעיני מוריץ גידמן

מבוא

א

ידיעותינו על מערכת היחסים שבין ד"ר הרצל לבין הרב ד"ר מוריץ גידמן, רבה הראשי של וינה, היו במשך שנים רבות חד-צדדיות, משום שנשענו בעיקר על עדותו של צד אחד בלבד – יומניו ואיגרותיו של הרצל. כל התיאורים של מערכת היחסים זו, שנתפרסמו בהיסטוריוגרפיה הציונית עד לפני כעשרים שנה לערך, נזונו בעיקר ממקור זה. על קיומו של מקור אחר – עדותו של הצד שכנגד – נתבשרנו לראשונה על-ידי יוסף פרנקל במאמרו "בין הרצל לגידמן" שנתפרסם בשנת תשט"ז (1957).¹ המחבר ציין שלפני המלחמה, בני משפחת גידמן העמידו לרשותו את זכרונות אביהם, שלא נתפרסמו עדיין, וכי לא ידוע לו אם ניצלו מכיליון בימי הנאצים. על-סמך עיונו בזכרונות אלה כתב פרנקל גירסה מתוקנת על מערכת היחסים שבין שני האישים, תוך כדי עימות הזכרונות עם כתבי הרצל. מאמר זה הופיע לאחר-מכן באנגלית בנוסח מתוקן בשתי אכסניות.² אולם על-אף כמה תיקונים, לעומת הפרסום הראשון, נותרו גם בנוסח המאוחר טעויות ואי-דיוקים שונים. יתכן כי סיבת הדבר היא הזמן הקצר שזכרונות גידמן עמדו לרשותו של המחבר,³ שאף מיעט לצטט מתוכם כלשונם. אולם ברור שמקור שלישי רב-ערך נעלם מעיני פרנקל – הלא הם מכתבי גידמן אל הרצל,

1. י. פרנקל, "בין הרצל לגידמן", שיבת ציון, ד' (תשט"ו–תשט"ז) (להלן: פרנקל, שיבת ציון), עמ' 100–113.
 2. J. Fraenkel, "Moritz Güdemann and Theodor Herzl", *Leo Baeck Institute Year Book (LBIY)* (להלן: XI, 1966), pp. 66–84.
 3. J. Fraenkel, "The Chief Rabbi and the Visionary", *The Jews of Austria*, ed. by J. Fraenkel, London 1967, pp. 111–129. הנוסח בשנתון של מוסד ליאו בק הינו מקוצר, ובעיקר הושמטו איזכורים שונים של הציונות והיחס אליה.
3. "Which [...] were put at my disposal for a few weeks of study in Vienna" (J. Fraenkel, *LBIY*, XI, p. 67)

השמורים בארכיון הציוני בירושלים,⁴ אשר כמעט לא נזכרו בספרות המחקר.⁵ מכתבים אלה מאירים באור חדש את פרשת היחסים, משלימים את איגרותיו של הרצל ויומניו, ומאפשרים להעריך אל-נכון את עדותו של גידמן עצמו בזכרונותיו ולהשלים את התיאור שהיה עד כה לוקה בחסר.

אולם נתברר שלמרבח המזל אכן ניצלו זכרונותיו של גידמן והופקדו על-ידי המשפחה באוסף כתבי-היד של המכון ע"ש ליאו בק בניו-יורק.⁶ בהיותי שם בשנת תשל"ט, יכולתי לעיין בארבעת הכרכים של כתבי-היד, המכילים פרקי זכרונות ויומן, ואף הורשיתי לצלם מתוכן את הפרק שבו מספר גידמן על יחסיו עם הרצל והציונות. פרק זה מתפרסם להלן.

לדבריו, החל גידמן בכתיבת זכרונותיו בשנת 1899, אך מדי פעם חלה הפסקה ברישומיו. הפרק שלפנינו על הציונות נכתב בשנת 1913 בהיות המחבר בן 78, ללא מסמכים ואסמכתות כפי שהוא עצמו מעיד, ותוך הישענות בעיקר על זכרונות הרופף. הדברים נכתבו איפוא תשע שנים לאחר מות הרצל, מבלי שגידמן ידע כמובן כיצד מתאר הרצל ביומניו את מערכת-היחסים, ומבלי שהיתה תחת ידו חליפת-המכתבים שביניהם, להוציא מכתב אחד המצוטט במלואו. יתכן כי גידמן לא הרגיש בנוח על שנעכרו ונותקו יחסיו עם הרצל, שזכה לשם עולם, ומצא לנכון להעלות את זכרונותיו בנעימה אפולוגטית ולהסביר את עמדותיו בדיעבד. משום כך רב ההבדל בין שני התיאורים, ובזכרונותיו של גידמן יש חידושים לא מעטים בצד שיבושים בולטים ודברים המעוררים תמיהה.

משנתאפשר לי גם לבדוק את מכתבי גידמן אל הרצל, ולעמתם עם כתבי הרצל מחד גיסא ועם זכרונות גידמן מאידך גיסא, נתברר לי שעתה ניתן לתקן את הגירסה המקובלת על פרשת יחסי הרצל-גידמן בשנים 1895–1897 ולשחזרה על-פי שלושת המקורות גם יחד.⁷

4. הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) H VIII/309 (להלן: ארכיון הרצל), הכולל 22 מכתבים. אני מודה להנהלת הארכיון הציוני על הרשות להשתמש במכתבים אלה ולצטט מתוכם.

5. היחיד שהשתמש בכמה ממכתבים אלה, ובקיצור רב, היה ד"ר א. ביינ בספרו על הרצל. א. ביינ, תיאודור הרצל – ביוגרפיה, ירושלים תשל"ז (להלן: ביינ), עמ' 114–116 ועוד.

6. Moritz Gudemann, "Aus meinem Leben". 4 vols, n.d. מכון ליאו בק, ניו-יורק, אוסף כתבי-היד C/142.

7. אני מודה לד"ר פרד גרובל, מנהל המכון על-שם ליאו בק בניו-יורק, על מתן רשותו האדיבה להשתמש בכתבי-היד של זכרונות גידמן ולפרסם קטע מתוכם.

ב

לא כאן המקום להאריך בקורות-חיו של הרב מוריץ (משה) גידמן (1835–1918). אף כי יצאו מוניטין לאיש כחוקר מובהק בחוכמת ישראל ובתולדות החינוך והחברה היהודיים, ולמרות שכמה מחיבוריו נחשבים עד היום לנכסי צאן ברזל של מדעי היהדות, נתפרסמו עליו מאמרים מעטים בלבד.⁸ גידמן היה תלמיד מובהק של רבו הנערץ ר' זכריה פרנקל, ואחד משלושת המוסמכים הראשונים של בית-המדרש השמרני לרבנים בברסלאו.⁹ בירת-כבוד ובחיבה מתאר גידמן בזכרונותיו את רבו ואת פגישותיו עימו, ושומר אמונים לו ולשיטתו כל ימי חייו. בכל דרכו יצג גידמן את האסכולה השמרנית, אך באורח-חיו ובשמירת המצוות היה קרוב יותר למחנה החרדי, שעזמו קיים קשרים טובים. גידמן נהג להיוועץ ברבו לעיתים קרובות בעת לבטיו, וזכרונותיו משקפים חליפת-מכתבים ארוכה ביניהם. לא פעם היתה הכרעת פרנקל שלא כרוחו, אך גידמן קיבל עליו את הדין ללא היסוס.

בשנת 1862 נתמנה לרב במאגדבורג במקום לודוויג פיליפסון, המייסד והעורך של העיתון *Allgemeine Zeitung des Judentums*. הוא נתפרסם בחיבוריו המדעיים הראשונים, וכשנפטר הרב מיכאל זק"ש (1864) הוצעה לו כהונת רב של קהילת ברלין, אף כי טרם מלאו לו שלושים שנה. אולם הרוב הרפורמי שבועד הקהילה, שבעיניו היה גידמן שמרני מדי, סיכל את בחירתו בתככים שונים. פרשה זו תוארה במפורט בזכרונותיו, שנכתבו עשרות בשנים לאחר-מכן, ודבריו עודם מעידים על הכאב העמוק והעלבון הצורב שנתלוו לכישלון זה. אך לא חלף זמן רב, וב-1865 עלתה הצעה של מישרת "מטיף" בווינה, תואר שהונהג בידי יצחק מאנהיימר, אשר סירב להיקרא בשם "רב". באותה שנה נפטר מאנהיימר, ואת כהונתו בבית-הכנסת המרכזי של וינה (Stadttempel) – כהונת הרב הבכיר בעיר – ירש ד"ר אדולף ילינק (1820–1893), אף הוא חוקר נודע בחוכמת ישראל, שנטה במפורש לרפורמה, וכקודמו ביכר את התואר "מטיף" על "רב".¹⁰ עתה הוצעה משרת

8. Ismar Schorsch, "Moritz Güdemann – Rabbi, Historian and Apologist",

LBIY, XI, pp. 42–66 (להלן: שורש), וכן הביבליוגרפיה שם, עמ' 43, הערה 1.

9. שני האחרים היו: ד"ר י. פרלס, שכיהן לאחר-מכן כרב בפוזנן ובמינכן, וד"ר מ. ראהמר,

שכיהן כרב בטורן ובמאגדבורג וערך את ה-*Israelitische Wochenschrift*. ראה

הבחינה הפומבית וטקס הסיים: Entlassung dreier zu Rabbiner herangebildeten

Hörer des jüd-theolog. Seminars zu Breslau, *Monatsschrift für Geschichte*

und Wissenschaft des Judentums (MGWJ) (להלן: XI(1962)), pp. 161–174

10. ראה עליו: M. Rosenmann, *Dr Adolf Jellinek – Sein Leben und Schaffen*,

Vienna 1931 (להלן: רוזנמן). מן הראוי לציין כי כל צאצאי ילינק התנצרו. (ראה:

ילינק לגידמן, כי הקהילה היתה מעוניינת לשמור על אחדותה ורצתה כי בצד הרב הראשון הליברלי, יכהן רב שני שמרני.¹¹

למודניסיון, היסס תחילה הרב גידמן להציג את מועמדו לקהילת וינה הרחוקה, מה גם שנודע לו כי ידיד נעוריו פרלס נמנה עם המועמדים הרציניים, ורק לאחר שהלה משך ידו מן התחרות, ולאחר שידוליו של פרנקל נענה להצעה, ובפברואר 1866 נבחר ל"מטיף" בבית הכנסת המרכזי Tempelgasse (באיזור השני של וינה Leopoldstadt), שהיה עתיד להיות מוקד החיים היהודיים בעיר, ומקום ריכוזם של רבבות מהגרים מן המזרח. מסתבר, כי ילינק תמך בבחירתו, בסברו כי עמיתו הזוטר יתמוך בהשקפותיו הליברליות,¹² אך לא חלף זמן רב וילינק נוכח לדעת כי טעה.

בשנת 1867 ביקש הנוירולוג הווינאי ד"ר מוריץ בנדיקט לשאת נוצריה, שנתגיירה על-ידי רבנים רפורמים ללא טבילה. בנדיקט היה זקוק לאישור מאת הרב של עיר מוצאו אייזנשטאט, אולם רבה של קהילה זו, הרב עזריאל הילדסהיימר, סירב להכיר בגיור הרפורמי ולהעניק את האישור הדרוש. בנדיקט דאג להעברת מיסמכיו לווינה, וילינק ערך את הנישואין בראשית 1868.¹³ מעשה זה גרם לפולמוס חריף בין הילדסהיימר לבין ילינק. גידמן תמך בפומבי בהילדסהיימר ואף מתח ביקורת גלויה על התנהגותו של ילינק, עמיתו הבכיר ודובר המוסמך של יהדות וינה. אולם נקיטת עמדה זו העלתה למעשה את קרנו של גידמן, ביחוד במחנה המסורתי, ועם פטירת אב בית-הדין של וינה, הרב אלעזר הורוויץ (1803–1868), נתמנה גידמן הצעיר למלא את מקומו, ובשלהי שנת 1869 נבחר רשמית לרב ולאב בית-הדין, ומאז היה תוארו "רב ומטיף".

Wolfgang Häusler. "'Orthodoxie' und 'Reform' im Wiener Judentum in der Epoche des Hochliberalismus". *Studia Judaica Austriaca*, VI (1978), p. 43.

note 63 [להלן: הויזלר].

11. בשנות השישים חל גידול ניכר בציבור החרדי כתוצאה מן ההגירה מן המזרח, ובעת באו של גידמן לווינה הוא היה לכל הפחות רבע מכלל הציבור היהודי, ואולי אפילו כמחציתו.

12. כאמור נבחר גידמן דווקא בשל השקפותיו השמרניות, כדברי העיתון "בן חנניה": "Weil dieser sehr fromm sei und stets das Käppchen trage" (*Ben-Chananja*, 1866, p. 231). הויזלר, עמ' 29–56.

13. הויזלר, עמ' 48–49; מ. אליאב, איגרות רבי עזריאל הילדסהיימר, ירושלים תשכ"ו, איגרת 16 והערות. בטעות הוחלפו שם (עמ' 100), שני אישים בעלי שם זהה, וצריך להיות: ד"ר מוריץ בנדיקט, לאחר מכן נוירולוג-פאתולוג מפורסם (1835–1920); ראה גם שורש, עמ' 46; רוזנמן, עמ' 121–122.

בראשית שנות השבעים נתלקחה בווינה מחלוקת עקב דרישת המחנה הרפורמי להנהגת תיקונים בסדרי התפילה, וזאת כתוצאה מהשתתפותם הפעילה של נציגי מחנה זה בסינודות של לייפציג ואוגסבורג (1869, 1871). אולם רק בראשית 1872, משנבחר איגנץ קוראנדה לנשיא הקהילה,¹⁴ מצאו חסידי הרפורמה אוזן קשבת לתביעותיהם: א. הוצאת כל האיזכורים של ציון והקרבת קורבנות מן התפילה. ב. הנהגת עוגב. עוד ב־1871 תקף הרב גידמן בחריפות דרישות אלה, בטענו שהתפילות לציין אינן מכוונות לשיבת־ציון במוכח המדיני אלא לתקוות הגאולה המשיחית, ואילו הביטול של הזכרת הקורבנות והנהגת העוגב נוגדים את דין התורה.¹⁵ משהחליט ועד הקהילה להנהיג את הרפורמות נסערו הרוחות. חברי בית־הדין הרב שלמה שפיצר, נציג החרדים, התפטר ובעקבותיו גם גידמן והרב ראובן ברוך, רב העדה הספרדית.¹⁶ הפולמוס איים לפלג את הקהילה, וכדי לשמור על אחדותה הוסכם על פשרה, שלפיה נדחתה הכנסת העוגב לבתי־הכנסת למועד בלתי־קבוע ובוטלה חזרת הש"ץ על תפילת שמונה־עשרה, כדי להניח לכל יחיד להחליט אם יאמר בתפילתו את הפסוקים על שיבת־ציון והקרבת קורבנות.¹⁷ בשנת 1892 הוענק התואר "רב ראשי" לגידמן ואף לילינק שכלל לא רצה בו.¹⁸ כאשר נפטר ילינק כעבור שנה היה גידמן לרבה הראשי היחיד של הקהילה. בשלושים השנים הראשונות לרבנותו בווינה, נתבצר מעמדו ויצאו לו מוניטין כחוקר בעל שיעור־קומה וכנואם מזהיר.¹⁸ הרב גידמן זכה

14. איגנץ קוראנדה (Ignaz Kuranda, 1812–1884), סופר ועורך, מראשי הזרם הליברלי באירופה, כיהן משנת 1867 ועד מותו כראש הסיעה הליברלית בפרלמנט האוסטרי, ומשנת 1872 ואילך היה גם נשיא הקהילה. ראה גם הויזלר, עמ' 52–53.

15. M. Gudemann, *Jerusalem, die Opfer und die Orgel*, Vienna 1871.

16. ראה הויזלר, עמ' 50–53; רוזנמן, עמ' 124–129.

17. פרנקל (שיבת ציון, עמ' 112–113) סבר בטעות שתפילות אלה נתבטלו לחלוטין והונהגו מחדש כעבור שלושים שנה, בהשפעת התחיה הלאומית. למעשה הוחלט רק להנהיג מחדש את חזרת הש"ץ לתפילת שמונה־עשרה.

18. הענקת התואר נעשתה ביוזמת גידמן, שביקש לחזק את סמכותו נוכח ריבוי הרבנים בקהילת וינה. על כך העיר בזכרונותיו: "Man wusste nicht mehr, wer Koch, wer Kellner war. Der Titel Oberrabbiner sollte mir nach innen wie nach aussen eine massgebende Bedeutung verleihen." ("לא ידעו עוד, מי טבח ומי מלצר. התואר 'רב ראשי' נועד להעניק לי חשיבות מכרעת כלפי־פנים וכלפי־חוץ").

18א. אולם בפולמוס עם אוגוסט רוהלינג, שעמד בראש המערכה האנטישמית בממלכת אוסטריה לאחר פרוסום ספרו *Der Talmudjude*, ספר מלא סילופים וזיופים אשר זכה לתפוצה עצומה, לא התייצב גידמן בראש הפולמוס, אלא השאיר את ניהול המערכה ליוסף בלוך. בקשר לכך ציין גידמן אחר־כך: "בלוך זכאי לעלה־זהב בהיסטוריה של

להערכה ולהערצה והוכר ללא עוררין כמנהיגה הרוחני של הקהילה.¹⁹ הודות לכך משך את תשומת-לבו של תיאודור הרצל, אשר ניסה לשכנעו לתמוך בו ולסייע להגשמת תוכניתו.

ג

לאחר נסיון-הנפל של הרצל בראשית יוני 1895 לשכנע את הברון הירש ליטול חלק בהגשמת תוכניתו, העלה על הכתב במשך חמישה ימים (13-17 ביוני 1895) את עיקרי תוכניתו, תחת הכותרת "נאום אל הרוטשילדים", מתוך כוונה להציעה לפני מועצת המשפחה של בית רוטשילד. על רקע זה באה פנייתו הראשונה אל גידמן, שהועידו כמתווך בינו לבין בית רוטשילד.²⁰ הרצל ביקש לרכוש את אמונו של הרב גידמן, לשמוע את חוות-דעתו על התוכנית ואף לשכנעו כי יאות לשמש כמתווך. עוד לפני חיבור "הנאום" החליט על פניה לגידמן; ב-7 ביוני 1895 רשם ביומנו: "גידמן! אעשך לראש כוהני-הדת של הבירה. קראתיך לגליון כדי להמחיש לך, עד היכן מגיע כבר כוחנו בטבע."²¹ היתה זו הפעם הראשונה שהוזכר שמו של גידמן ביומן. מסתבר כי הרצל עסק בחיבור מכתבו הראשון לגידמן ימים אחדים,²² ורק ב-11 ביוני יצא המכתב שבו הודיע לו על החלטתו להתייצב בראש פעולה לטובת היהודים, וביקש את עזרתו בחיבור תזכיר על מצב היהודים בארצות מסויימות, נתונים דמוגרפיים וכלכליים וכן סקירה על האנטישמיות, בהבטיח שמירת סודיות מוחלטת.²³ ("העניין רציני לאין שיעור. עדות לכך שאפילו להורי ולבני משפחתי הקרובים ביותר לא אמרתי מלה בזה [...] אני בוטח

העם היהודי, ואני רוצה להיזכר לידו." (רוזנמן, עמ' 193; Joseph S. Bloch, *Erinnerungen aus meinem Leben*, I, Vienna 1922, p. 165)

19. משנבחר קארל ליגר לראש עיריית וינה, סירב תחילה הקיסר פראנץ-יוסף לאשר את בחירתו. רק משנבחר באפריל 1897 בפעם השניה, נתן הקיסר את אישורו. אולם לשם איוון וכדי להרגיע את הציבור היהודי המבוהל, העניק הקיסר בריביוס אות-כבוד חשוב לגידמן.

20. על השתלשלות הדברים עד פנייתו הראשונה אל גידמן, ראה: ביון, עמ' 88-104.

21. Th. Herzl, *Tagebücher*, Vol. I, Tel-Aviv 1934, p. 43. (להלן: יומן). בלשון המקור: "Zum ersten Bischof der Hauptstadt"

22. ראה שם, עמ' 45, 53, כי שם כבר קובע הרצל את חלוקת התפקידים לשני המוזמנים (ראה להלן).

23. איגרות הרצל, א, ירושלים תשכ"א, מס' 9, וכן במלואו ביומן, עמ' 85-89. בטעות ציין גידמן בזכרונותיו שקיבל מכתב זה "בסתיו או בראשית החורף" 1894. למעשה קיבלו כמחצית השנה לאחר מכן, כשלושה חודשים לאחר נישואיו השניים.

בשתקנותך." הוא ביקש את גידמן להביא תזכירים אלה כעבור שבוע ימים למיפגש ב־Caux שליד אגם ז'נבה,²⁴ וכן להביא את סאלו כהן, איש־כספים וינאי, שאליו פנה הרצל בנפרד. כהן נתבקש להכין דיון־וחשבון על מקורות הפרנסה ומעמדם הכלכלי של היהודים בארצות אלה. אם כהן יסרב, נתבקש גידמן למצוא מועמד אחר. פרטי התוכנית יודעו בפגישה המתוכננת.

גידמן לא הכיר אישית את הרצל, אך קרא לעיתים את מאמריו ב־Neue Freie Presse. לדבריו, הוזמן בשעתו על־ידי אביו של הרצל וחותנו המיועד יעקב נאשאואר לערוך את נישואי הרצל, אולם בשל אירוע משפחתי פתאומי נבצר ממנו לעשות כן.²⁵ כעבור כמה שנים, לעת משבר בחיי הנישואין של הרצל, נתבקש הרב גידמן על־ידי שליחו של הרצל לנקוט צעדים לקראת גירושו. אך הרב סירב להתערב, כדי שלא לגרום "להתלקחות להבת־אש". וגידמן מוסיף בזכרונו: "נישואי הרצל המשיכו להתקיים, אולם כיצד נתעצבו היחסים שבין בני־הזוג אינני יודע. בעת הכרותנו, מעולם לא דובר על כך."²⁶

מכתבו של הרצל הטביע את רישומו על גידמן משום שלראשונה מצא התעניינות כה רבה במצוקת היהודים אצל עיתונאי יהודי בעל שיעור־קומה, בעוד שאחרים נהגו בדרך־כלל באדישות ואף בעויינות. לאחר שהבריק להרצל שאין באפשרותו לבוא, שיגר אליו מכתב מפורט.²⁷ תחילה ציין כי יש הפתעה נעימה על שמצא אצל הרצל אינטרס כה חם בשביל "העניין שלנו" (הדגשה במקור). סאלו כהן נעדר מן העיר זה כמה ימים, אך כעסקן־בורסה אינו מתאים לתפקיד המוצע כלל ועיקר. אשר לו עצמו – כתב – אינו יכול להתרחק מווינה באורח כה פתאומי, מה גם "שאינך נותן אף רמז קל לתוכניתך, ואינני יכול להכניס בסוד העניין אף אחד ממנהיגי הקהילה". אומנם עקרונית, נכון הוא לבוא ל־Caux, אך דרושים לו כמה ימי הכנה ועליו גם לדאוג למילוי־מקום, אך עליו לשתף בסוד לפחות אחד מן האישים המנהיגים ואולי גם לשדלו להצטרף לנסיעה.

למכתבו השני של הרצל (17.6.1895) יש גירסאות שונות. למעשה כתב

24. Caux הוצע למקום המיפגש במקום Glion, שנזכר לראשונה. שני הכפרים סמוכים זה לזה, מזרחית ל־Montreux, סמוך לאגם ז'נבה.

25. נישואי הרצל עם יוליה נאשאואר נערכו ב־25.7.1889 בבאד־רייכנאו.

26. השווה גם בייך, עמ' 46, 52.

27. מכתב מ־14.6.1895, ארכיון הרצל. מכתב זה לא נזכר ביומן הרצל והוא נוגד את דברי פרנקל (פרנקל, שיבת־ציון, עמ' 105) כי גידמן "הביע נכונותו לנסוע לקן" והציע לו להזמין את ד"ר היינריך כהן. למעשה היתה תשובת גידמן חמקנית, ואילו הצעת כהן עלתה רק כעבור חודש (ראה להלן).

הרצל שני מכתבים באותו יום – טרם קבלו את תשובת גידמן – אך ביקש את גידמן להחזירם מבלי לפתחם,²⁸ וזאת כנראה בהשפעת תגובתו של ידידו העיתונאי פרידריך שיף שבפניו קרא את התוכנית כולה. יתכן שבכל-זאת קרא גידמן את המכתב השני, ואפשר שהרצל כתב עוד מכתב שלא נשתמר.²⁹ על-כל-פנים, כעבור חודש בערך חידש הרצל את הקשר כשכתב לגידמן לרגל התפרצויות אנטישמיות חריפות בווינה. אך במכתב זה לא הוזכרה פגישה דחופה, אלא נאמר שגידמן ישמע על פרטי התוכנית כשיפגשו בשלהי הקיץ בווינה.³⁰

בתשובתו כעבור יומיים³¹ הטעים גידמן, שאם נעכרה רוחו, הרי זה בגלל מאורעות השעה ולא בגין הרצל. אדרבה, "הנך מהווה למעשה נקודת-אור משום שלא שיערתי את התעניינותך הגדולה." בדברים בוטים על גילויי האנטישמיות הגואה ציין גידמן, שבגללה הפך לאוייב של גרמניה ארץ-מולדתו לשעבר, מקורה של האנטישמיות. "כמובן שאינני יודע מה בכוונתך לעשות, ואינני דוחק עצמי לתוך סודך, אך הרשה נא לי לומר שאינני מצפה להרבה מסודות. יורקים לנו בגלוי בפרצוף: למה לא נירק בגלוי בחזרה? למרבה הצער, גם העיתונים שהם באמת משל יהודים (Judenzeitungen) כה רפי-לב. הכל בנימוסין ובאובייקטיוויות, כאילו אין זה נוגע להם – הם מערעבים דיו עם מי-ורדים." עתה הציע גידמן במקום סאלו כהן את ד"ר היינריך מאיר-כהן מברלין ("איש נהדר! עשיר מאוד, נדבן, משכיל וקנאי למאבק באנטישמיות, כותב ונואם טוב מאוד").³²

מעתה שוב אצה הדרך להרצל, ובהשיבו במיברק למכתב זה ציין שהוא מעוניין במאיר-כהן וכי שלושתנו מוכרחים בהחלט להיפגש בסוף שבוע זה, אולי בציריך. נא להתכונן לדרך!³³ גם הפעם התחמק גידמן, שכלל לא רצה לנסוע.³⁴ בינתיים קיבל גידמן את מכתבו של הרצל מ-21.7.1895, שלרא-

28. איגרות הרצל, מס' 10–11: ראה הערה 1 למס' 10 (יומן, עמ' 120–127).
29. השווה הערה 1 לאיגרות הרצל, מס' 18. נראה לי שאכן הכוונה למכתב השני, מיום 17.6.1895 (איגרת מס' 11).
30. איגרות הרצל, מס' 18, מיום 15.7.1895, וכן ביומן, עמ' 229–230.
31. מכתב מיום 17.7.1895, ארכיון הרצל. על מכתב זה רשם הרצל ביומנו: "היום קיבלתי מכתב טוב מגידמן." (יומן, עמ' 231). גידמן גם ציין שלא קיבל מכתב נוסף מהרצל, וזולת המכתב שבו נתבקש להחזיר את המכתב הקודם. ראה לעיל, הערה 29.
32. ד"ר היינריך מאיר-כהן (1855–1905), בנקאי ונדבן ידוע, נמנה גם עם פעילי "חובבי-ציון" בברלין. שותפו לעסקים היה אחיו אלכסנדר מאיר-כהן.
33. איגרות הרצל, מס' 19, 21.7.1895, וכן ביומן, עמ' 235.
34. "מיברק מציאני אתמול חולה. כבר בשל סיבה זו לא יכולתי לנסוע. אך כפי שאמרתי

שונה זנח את הפניה הפורמלית ופתח ב"ידידי המכובד מאוד".³⁵ הרצל ציין בסיפוק שלא טעה בגידמן בראותו בו אחד האישים הנכונים הדרושים לו. הבקשה להחזרת המכתב באה כתוצאה מאוהרת ידד, שהזוהירו לאחר קריאת המכתב, כי גידמן יחשוב את הרצל למטורף ומייד יפנה לאביו וההורים יהיו אומללים. "רק אם תדע כל אשר בתוכניתי [...] תבין את המשבר הקשה שעברתי [...] מסוגל ונכון אני לתת את חיי למען עניין היהודים, אך עלי להגביל את הקורבן לאישיותי." בהמשך המכתב הוא מצהיר שלא אמר נואש ושוקל עתה את דרכי הביצוע. דרך אחת היא – הגשת תזכיר לקיסר הגרמני, והדרך השניה – הדמיונית – לספר ליהודים אגדות שמוסר־השכל בצידן, שיבינון במרוצת השנים. "טומן אני גרעיני הזרעים באדמה [...] אך חוששני, כי עד שינבטו, ימותו כולם מרעב. הייתי עושה זאת בכאב כי תוכניתי אינה דמיונית." לבסוף שב ודחק הרצל בגידמן לקיים מוקדם ככל האפשר ("סוף שבוע זה") מפיגש של השלושה – אולי בציריך – ואין להמתין יותר.

מן הדין להדגיש כי חליפת־המכתבים והמשכה מחזקים את טענת גידמן בזכרונותיו, שבמשך כל הזמן הבין את כוונת הרצל לעזור ליהודים "כפעולה עיתונאית לעזרת יהודי וינה, שבאותה עת ממש נאלצו לסבול מן האנטישמ־יות הגוברת". הרצל דיבר כל הזמן ברמזים, ואולי סבר כי גידמן ירד לסוף דעתו, אך התבטאויותיו של גידמן מעידות על אי־הבנה מובהקת, שגרמה לתדהמה בעת שמיעת פרטי התוכנית.³⁶

גם בפעם הזאת השיב גידמן בהסתייגות ובהתחמקות, כשהוא מתבל את דבריו באמרות חז"ל.³⁷ ראשית בירך בשימחה על הידידות המוצעת (אף הוא רשם בראש המכתב: "ידידי המכובד ביותר"), אך "ידידים חייבים להגיד איש לרעהו את האמת ואף לסבול אותה. מעל הכל: כלום לא תקפח את מישרתך בעיתון בשל תוכניתך! [...] ישמור ה', שתצער את הורייך ותגרום רעה לאשתך ולילדיך, ואני ארשה זאת?" (הדגשה במקור). בתשובה להערת הרצל שאינו שומר מצוות, השיב גידמן: "אין זה נוגע כלל לידידותנו. באשר לי – תחיה כרצונך. זאת עליך לגמור עם ריבוננו של עולם, שאצלו הנך קרוב

כבר, לא אוכל לעת־עתה בכלל. ד"ר היינריך מאיר־כהן ודאי יעמוד תמיד לרשותך." (מכתב גידמן, 22.7.1895, ארכיון הרצל).

35. איגרות הרצל, מס' 20, וכן ביומן, עמ' 231–235.

36. אין להסכים לדעת פרנקל, שהיה אפשר לעמוד "מייד" על כך שהרצל לא התכוון ליהודי וינה אלא לכלל ישראל (פרנקל, שיבת־ציון, עמ' 106).

37. מכתב מיום 23.7.1895, שם. על מכתב זה רשם הרצל: "שוב קיבלתי מגידמן מכתב מתחמק." (יומן, עמ' 242).

לוודאי חשוב ממני, אף כי אני לובש את מדיו." אך מן הראוי כי הרצל ישקול את השלכות פעולתו על פרנסתו ובני משפחתו. לפני כל צעד נוסף צריך להיות ברור שלא יסכן את משרתו, וכי "קורבנו למען העניין" לא יזיק למשפחתו. גידמן לא התלהב מן התוכנית להגיש לקיסר גרמני תזכיר "העשוי לנדוד לסל־הניירות". הרצל איננו אפילו נתין גרמני, הוא חי בפאריז, ואם יוודע הדבר, יזקף לחובת היהדות הבינלאומית. צעד לא נכון חמור אפילו מחוסר מעשה. אולי מוטב לחתור לשיחה בעל־פה, אך אין לנקוט צעד כלשהו בלי ידיעת מעסיקו, עורך העיתון.³⁸ על־כן מוטב לפנות לדרך הספרותית, שכן "הטמנת זרעונים היא חובה".

באשר למיפגש הציע גידמן כי הרצל יפנה במישרין למאיר־כהן. לנסיעה לציריך דרושים לו כמה ימים ואף זו מעוררת תשומת־לב. העניין יוודע. על־כן מוטב להיפגש בליניץ (שעתיים מווינה), כשאפשר לחזור ב־רביים. בתשובתו הצביע הרצל על הסתירה שבין מכתבי גידמן: תחילה כתב בחריפות וקרא למעשים תקיפים, ואילו במכתב השני נקט לשון אזהרה וחששנות.³⁹ מישרתו ופרנסת המשפחה אינן נתונות בסכנה. אף יתכן שאם יבחר בדרך הספרותית, יפרסם את הדבר ב־Neue Freie Presse עצמו. נכון הוא להיפגש בליניץ, אך שם בוודאי יעוררו תשומת־לב יתירה. אולי מוטב להיפגש בזאלצבורג, אך גידמן צריך להזמין את מאיר־כהן, שאינו מכיר את הרצל כלל. אין גם לחשוש בעניין התזכיר לקיסר, "היה־נא שקט לגמרי!" הרצל חזר והאיץ בגידמן לקיים את הפגישה המשולשת בימים הקרובים. אך לא היה אפשר לקיים את הפגישה בזאלצבורג כי מאיר־כהן יצא למסעות וכאשר נוצר הקשר התברר שמאיר־כהן היה טרוד בעסקיו.⁴⁰ מכתב רדף מכתב. הרצל עמד על דעתו כי לא יכתוב ראשון למאיר־כהן ("כבוד עצמי מחייב שלא אכתוב לו עד שלא כתב לי"),⁴¹ אך לבסוף נתרצה.⁴²

38. אף טיעונים אלה מוכיחים, כי גידמן סבר שהרצל מתכוון לפנות לקיסר גרמניה בבעיות האנטישמיות בווינה.

39. איגרות הרצל, מס' 21, וכן ביומן, עמ' 242–248.

40. מכתבי גידמן, 28, 29.7.1895, ארכיון הרצל. גידמן ציין שאינו רואה טעם למיפגש בלי מאיר־כהן: "אינני רוצה לשאת לבדי באחריות, ואינני מתייחר להחליט מה נכון או בלתי־נכון." (מכתב אל הרצל, 1.8.1895, שם).

41. איגרות הרצל, מס' 24, 2.8.1895. גידמן הפציר בו למחול על כבודו ולכתוב למאיר־כהן ראשונה. "ההסתודדות יכולה להזכיר בנקל את תוכניות המלחמה החשאיות של גנרלים מן האופרטות." (מכתב גידמן, 3.8.1895, שם).

42. איגרות הרצל, מס' 26, מכתב מיום 5.8.1895. הרצל נפגע מהערות גידמן. ראה שם, מס' 25. על כך השיב גידמן: "אתה ברוגז!?" (בהוספת התרגום למלה העברית

הפגישה נקבעה לשבת, 17 באוגוסט, במלון "ארבע עונות השנה" שבמינכן. פגישה זו, כחודשיים אחר תחילת ההתכתבות, נועדה להיות עימותו הראשון הגורלי של גידמן עם תוכניתו של הרצל.

ד

בתיאור הפגישה במינכן מצויות סתירות בולטות בין רשימות הרצל ביומנו לבין זכרונותיו של גידמן, וכבר עמד פרנקל על עיקרי הדברים.⁴³ פגישתם המשולשת החלה למעשה בשבת בסעודת צהריים במסעדה כשרה. תחילה שוחחו על נושאים תיאולוגיים, והרצל הבהיר בגילוי־לב את השקפותיו האתיאיסטיות.⁴⁴ שיחה זו אינה נזכרת בזכרונות גידמן. לדבריו, קרא הרצל את "הנאום אל הרוטשילדים" בשבת בבוקר, ואילו לדברי הרצל קרא את הדברים בשלושה המשכים – אחר סעודת־הצהריים, לפנות־ערב במלון ובמוצאי־שבת, אחר ארוחת־הערב שוב במסעדה. בעוד שגידמן מתאר את תדהמתו המוחלטת לשמע הדברים שנפלו עליו כרעם מן השמיים, שכן לא הבין מה הקשר בין רוטשילד שבפאריז לבין מצוקתם של יהודי וינה עקב האנטישמיות, ציין הרצל את התרשמותו הרבה של גידמן. לדבריו האזין הרב "בעיניים נוצצות" וטען: "אם הצדק אתך, הרי מתמוטט כל השקפתי שעד עתה, ואף־על־פי־כן רצוני שתצדק". כוונתו היתה להשקפתו האנטי־לאומית, שלפיה "הוטלה עלינו השליחות ההיסטורית להיות נושאי רעיון האנושיות בין העמים". הרצל השיב שאין סתירה בין הדברים; כדי לקיים יעוד זה "אין צורך להתגורר בין האומות השונאות ובזות לנו".

המשתתף השלישי במיפגש, מאיר־כהן, לא נשא חן בעיני הרצל מן הרגע הראשון, והערותיו הטורדניות, תוך כדי קריאת הדברים, הוציאו את הרצל מכליו ועוררוהו להשיב לו בחריפות. הרצל נתאכזב קשות; נתברר לו כי הבנקאי איננו הולם כלל את התפקיד המיועד לו. לעומת זאת התרשמותו מאישיותו של הרב גידמן נתחזקה, והוא נשתכנע כי אכן ימצא בו בעל־בירת ויועץ נאמן.

תדהמת גידמן גברה לשמע ההרצאה, ולדבריו נאלם בסיומה ולא ידע מה להשיב, בעוד שמאיר־כהן הסביר את דעתו באריכות. גידמן טוען שאיבד את עשתונותיו, ואילו לדברי הרצל היתה תגובת הרב שונה לחלוטין: "אתה

"ברוג'ז". לא היתה כוונתו לכתוב את הרצל גנרל של אפרטה, אלא להדגיש שכך יגידו אחרים אם יוסיף לשמור על חשאיות התוכנית (מכתב מיום 7.8.1895, ארכיון הרצל).

43. פרנקל, שיבת־ציון, עמ' 107–108.

44. יומן, עמ' 263.

מזכיר לי את משה", אמר להרצל.⁴⁵ הרצל דחה את ההשוואה בצחוק, אך גידמן המשיך: "מרגיש אני כאדם שנתבקש לבוא ולשמוע חדשות, וכאשר הוא מגיע אין מציגים לפניו מידע כלשהו אלא שני סוסים יפים." בסיום הקריאה הגיע למסקנה שאין צורך בפניה לרוטשילדים, וכי מוטב לפנות ישירות לעם, ואפשר שההתעוררות תביא ליצירת תנועה גדולה.⁴⁶ לדברי הרצל, נפרדו בלבביות מרובה בתחנת-הרכבת, כשהרב אומר לו: "הישאר כפי שהנך, אולי אתה בחר ה'."⁴⁷ הם התנשקו, ובעיני גידמן היה "הברק הנפלא" בשעת הפרידה. גם לדברי גידמן היתה זאת פרידה נלבבת, שבמהלכה גם יעץ להרצל לעיין ברומן האוטופי "פריילאנד", של הסופר ת. הרצקה.⁴⁸

כיצד ניתן להסביר את הסתירות שבין שתי הגירסאות? אין ספק כי תיאורו של הרצל, שנכתב סמוך לפגישה עצמה, מהימן יותר מתיאורו של גידמן, שנכתב על-פי הזיכרון כעבור י"ח שנים. גידמן נדהם כנראה משגילה לפתע שטעה כל הזמן, וכי הרצל לא נתכוון לפעולה למען יהודי וינה אלא לפתרון לאומי כולל לבעיית היהודים. התוכנית הלאומית-המדינית שהוצגה לפניו היתה בבחינת חידוש מדהים ובלתי-צפוי, שהיה בו כדי למוטט את כל השקפותיו. אף קסמו האישי של הרצל והחלטיותו בהצגת תוכניתו שבו את לבו של הרב. אין ספק כי בעיקרון צדק הרצל בתיאור התגובה החיובית ואף הנלהבת של גידמן, ועל כך יוכיחו גם הקשרים הנלבבים שביניהם בחודשים שלאחר הפגישה במינכן. אולם עם זאת צריך לציין שהרצל, כדרכו, הפליג

45. שם, עמ' 265. יתכן כי הרצל סיפר לאחרים על התבטאות זו של גידמן, ובמרוצת הזמן נתגלגל הסיפור שכאילו אמר הרב להרצל: "הנך המשיח שלנו!" עליכן יכול היה גידמן להכחיש זאת נמרצות, כשנשאל על-ידי הרב ד"ר קוסמן ורנר ממינכן (נפטר 1918), כפי שסיפר בזכרונותיו. אולם אם ורנר היה שואלו, האם השווה את הרצל למשה רבנו, ודאי היה מתקשה להכחיש...

46. גידמן ציין בזכרונותיו שכתב אז לאשתו כי "הרצל הוא משורר, אך העניין, הגם שהוא מעניין, איננו בר-ביצוע." אולם אין בכך סתירה לגירסת הרצל בדבר התרשמותו הנלהבת של הרב.

47. יומן, עמ' 266. אף ביטוי זה קרוב למושג של משיח.

48. תיאודור הרצקה (1854–1924), בן-עירו של הרצל, כלכלן ועיתונאי, פירסם ב-1890 רומן אוטופי על חברה סוציאליט-ליברלית, ואף ניסה אחר-כך לשווא להוציא לפועל את רעיונו באפריקה. הרצל ציין מייד בספר זה, ובמכתבו מיום 22.8.1895 (איגרות הרצל, מס' 30) הגיב על ההשוואה: תוכניתו איננה אוטופיה. לעומת "פריילאנד" הרי תוכניתו היא "שימוש בכוח מניע המצוי בטבע. מה הוא הכוח הזה? מצוקת היהודים!" בהמשך המכתב השתמש הרצל אחר-כך בהקדמה ל"מדינת היהודים". כבר במכתב זה העלה הרצל את הרעיון להציע את תוכניתו בפני באכר (ראה להלן).

לא מעט בתיאור תגובתו של גידמן, ואולי אף רצה לשכנע את עצמו כי "כבש" בניצחון מזהיר ומהיר את רבה הראשי של וינה. עוד בתחילת הפרק של זכרונותיו ציין גידמן את העובדה הנכונה כשלעצמה כי הרצל טעה לעיתים קרובות בהערכת הבריות, וכי חסרון זה היה לו לרועץ בדרך חיו ובעתיד. אין ספק, שגם בהערכת גידמן עצמו טעה הרצל האימפולסיווי, שנטה להתלהב בנקל, וסבר שלא בדין כי רכש את תמיכתו המלאה של הרב. אמת היא שכבר במכתב הראשון לאחר הפגישה (ראה להלן) העלה גידמן היסוסים שונים, ובמרוצת הזמן החל לסגת, אם בשל השפעות חיצוניות ואם בגלל הרהור שני בדבר ההשלכות האפשריות של תוכנית חד-משמעית לכינון מדינה יהודית. נסיגה הדרגתית זו הביאתהו לבסוף לשלילת התוכנית ולהתקפתה בפומבי. יש לשער, כי גירסתו בזכרונותיו על פגישת מינכן נועדה לטעון כי כבר במינכן הסתייג מן התוכנית וכי מאז עוד נתחזקה דעתו השלילית עד שיצא בפומבי נגד הציונות. אולם "טענת אליבי" זו אין לה על מה לסמוך, ויש לשער כי שתי הגירסאות לוקות בהפרזה. האמת היא בוודאי באמצע, ומכל מקום קרובה יותר לזו של הרצל.

הרצל, שבטח מעתה בידידותו של גידמן ובעזרתו, הדגיש במכתבו הראשון לאחר הפגישה: "לא אעשה עוד דבר בלי להיוועץ בך קודם [...]" הצריך אני לומר לך כמה נעשית לי יקר במינכן?⁴⁹

בינתיים הספיק גידמן להתפכח במקצת. תשובתו היא אומנם נלכבת ביותר, אך גם מעלה היסוסים שונים.⁵⁰ לאחר הקדמה מלאת רמזים, שבה הדגיש את הרוממות האדירה של הטבע לעומת מעשי האנוש הדלים, המשיך: "באמת שמחתי עימך ועם התלהבותך וכן שמח אני על מכתבך, שרק היום אני משיב עליו [...] כיוון שאינני עוד תחת הרושם הבלתי-אמצעי של אישיותך במינכן, הרי ברור לי יותר ויותר שעוד לא הגיעה העת וכי ליהודים רבים וטובים אין עדיין הבנה לכוונותיך. רעיון ההגירה נדחה באירופה המרכזית על-ידי היהודים הטובים ביותר והחרדים ביותר. אולי יתפתח "מיבנה ההרים" – כוונתי למצב היהודים באירופה – בצורה כזאת, שירצו להוציא לפועל את תוכניתך אם תועלה באופן תיאורטי. אך אסור לך להתחיל אישית בתוכנית המעשית. אתה תסכן לעד את הטוב הטמון בה, כפי שהרצקה, לדעתי, השחית את תוכניתו על-ידי פעילות מעשית פיזיה מדי. דבר עם

49. שם, שם; יומן, עמ' 273.

50. מכתב מיום 30.8.1895, ארכיון הרצל, אצ"מ H II C1 (מכתב זה אינו נמצא באוסף הנוכח בהערה 4). ביומנו של הרצל אין רישומים עד 20.9.1895, ועליכן אף מכתב זה אינו נזכר שם.

באכר, זה העיקר. אם יוכל להקים קונסורטיום וירצה בכך, כדי להוציא לפועל את העניין – הוא לא יעשה זאת – רק אז ניתן להביא את הרעיון להמונים ולהכינם; אם לאו, הרי יפעל הרומן שלך.”

הרצל שמע בעצתו של גידמן, אך כבר בשיחה הראשונה עם באכר העלה חרס בידו.⁵¹ בהיותו בווינה נפגש גם לעיתים קרובות עם גידמן, שלדבריו “נעשה קצת פושר מימי מינכן, אבל אני החזרתי שוב את התלהבותו.”⁵² באחת השיחות עם הרב מסר לו כנראה על התוצאות המאכזבות של שיחתו עם באכר ועם אחרים, ולכך מתייחס כנראה מכתבו של גידמן מ־16 בספטמבר: “תיאורך הולם בערך את ציפיותי, כפי שגם הסברתי לך בחדר-המדרגות ב'הרצוגסהוף'. הכל צריכים לחשוב מחדש. אולי יעזור המזל, ואולי לא.”⁵³

על-כל-פנים, במשך החודשים הבאים קיימו הרצל וגידמן ביניהם קשרים ידידותיים, כשביחסו אל התוכנית פסח גידמן על שתי הסעיפים, אך הוסיף לייעץ להרצל ולעודדו במאמציו לרכוש אהדת אישים שונים לתוכניתו.⁵⁴ בתיווכו נפגש עם נארסיס לוון, נשיא יק"א ומראשי כ"ת, שהציע לו לפנות לרב צדוק כהן בפאריז, שהוא חובב-ציון נלהב. לוון סיפר לו על פועלו של פינסקר ברוסיה ועל “הציוני הנלהב” הקולונל גולדסמיד באנגליה. כעבור חודש הביע ביומנו לראשונה את אכזבתו מהפכפכנותו של גידמן, שיש “ללבותו שוב ושוב לבל יצטנון”. אין להניעו לאיזו טירחה. הוא אחד מרבים אשר ילך אם כולם ילכו. להליכה בראש אין אומץ-לב.⁵⁵ הפעם חרץ הרצל משפט קולע על גידמן, והרי התנהגותו בפרשת רוהלינג כבר העידה על היעדר כושר מנהיגות ועל חוסר אומץ-לב.

לאחר שנודע להרצל על פגישת גידמן עם הרוזן באדני, ראש-ממשלת אוסטריה, בלא ידיעתו, רשם ברוגזה ביומנו: “הוא איננו מתייחס ברצינות למנהיגותי.” בינתיים סיכם הרצל עם באכר, שלא יטוש את מישרתו בעיתון, שבו “צפוי לו עתיד גדול” לדברי באכר, אלא יעלה את רעיונותיו על הכתב

51. ד"ר אדוארד באכר (1846–1908) היה המו"ל והעורך הראשי של *Neue Freie Presse*, איש רב-השפעה בווינה. כבר ב־20.9.1895 רשם הרצל ביומנו, לאחר שיחתו הראשונה עימו, שבאכר אינו נכון כלל לקבל את רעיונותיו, ואפשר שגם ילחם בהם בכל כוחו (יומן, עמ' 274). גם פגישה נוספת, שבה קרא הרצל לפניו את “הנאום אל הרוטשילד-דיס”, לא העלתה דבר (שם, עמ' 288).

52. שם, עמ' 288.

53. ארכיון הרצל.

54. יומן, עמ' 274–279.

55. שם, עמ' 279.

בקונטרס, והעיתון יפרסם עליו מאמר.⁵⁶ בשיחה ממושכת עם גידמן, שהיתה הפעם נרגזת, הסכים הרב בקושי רב לתת בידי הרצל מכתב-המלצה לרב צדוק כהן, רבה הראשי של צרפת.⁵⁷ הרצל ניסה גם לעניין בתוכניתו כמה מאילי-ההון החשובים בקהילת וינה,⁵⁸ אך ללא הצלחה. בנובמבר 1895 נפגש בפאריז עם הרב צדוק כהן ועם נורדאו, שנכבש לרעיון ("אולי החשוב בכיבושים"), ולאחר-מכן ביקר בלונדון, שבה נפגש עם הרב הראשי אדלר, זנגוויל ואחרים.

לאחר שובו לווינה ביקר אצלו גידמן, ולהפתעתו הרבה מצא בחדר-האורחים של הרצל עץ אשוח גדול לכבוד חג המולד. מנהיג לאומי יהודי חוגג את חג המולד! אף הרצל חש בתדהמת הרב, ואכן השיחה התנהלה בעצלתיים. היה זה ביקורו האחרון של גידמן בבית הרצל.⁵⁹

ה.

אולם יחסי הידידות נמשכו, הגם שנצטננו. עובדה היא שהרצל ביקש את חוות-דעתו של הרב על הטיוטה של המאמר, שנועד לפרסום ב"ג'ואיש כרוניקל", ובו תמצית של "מדינת היהודים".⁶⁰ במכתבו מ-26.12.1895 כתב גידמן הנלהב, לאחר קריאת המאמר:⁶¹ "המאמר עשה עלי רושם מרומם ממש, אף כי קראתי בהתאפקות גדולה [...] מאמר זה אולי יביא את היהודי הפושר ביותר להבחנה, כי בפינת לבו העמוקה ביותר נשמע הד לדבריך [...] אפשר, שאמרת את דבר-הסיום לגלות בת 1800 שנה. אפשר שאדם רציני יטיל תמיד ספק, אך יהיה כאשר יהיה, הדבר יכה כפצצה או כברק שלאחריו יבוא הרעם.

56. שם, עמ' 296–297. בניגוד לרישום של סיכום זה טוען גידמן בזכרונותיו שהרצל הביע לפניו את החשש כי פרסום החוברת עלול לעלות לו במחיר מישרתו בעיתון, ועל כך השיב לו: "אם כן, אל תכתוב את הספר! ומוסיף גידמן: "הערתו זו אני זוכר במדויק."

57. שם, עמ' 299–300. הרצל רשם ביומנו על גידמן: "עד עתה ביזבזתי עליו יותר מדי זמן. זו היתה שיחתי הארוכה האחרונה עימו. יש לו רק זקן וקול של גבר. הוא חוזר ומתחנן לפני שאניח להם לרבנים: אין איש מכבד אותם."

58. איגרות הרצל, מס' 33, 35; יומן, עמ' 304–308.

59. יומן, עמ' 328. הרצל פטר את התקרית כעניין של מה-בכך. ("המנהג 'הנוצרי' דיכא, כנראה, את רוחו. לא אתן ללחוצי עלי! מצידי – ייקרא לו אילן-חנוכה או תקופת-החמה של החורף"). אך לגידמן היתה עוגמת-נפש מרובה; ראה להלן בזכרונותיו. ראה לעניין זה גם סיפורו של הרצל "המנורה", שפורסם לראשונה ב"י ולט", ב-31.12.1897, ובו גם תיאור של סילוק עץ האשוח מביתו. השווה גם: ביון, עמ' 202.

60. המאמר פורסם ב-17.1.1896 – "הצעד הראשון אל תוך הציובריות" (יומן, עמ' 328).

61. ארכיון הרצל. גם מכתב זה לא נזכר ביומן הרצל.

אולי לא מייד, אך לאחר־מכן במהלומות חזקות. אכן, החשוב ביותר הוא שאתה אומר זאת – עיתונאי מ־Neue Freie Presse, סופר, בקיצור אחד מאלה שהרבו ללגלג על היהדות. אם אחד מאיגוד (Gilde) זה, ועוד בעל־מוניטין, מדבר על 'אמונת האבות' ורוצה להגשים חלום זה, הרי זה ייראה לכל היהודים כחלום שחלמו בעצמם."

גידמן הוסיף כמה הערות ביקורת לגבי ניסוח הדברים ויעץ לשנות פרטים אחדים, אבל התגובה הכללית היתה נלהבת ומעודדת ביותר, אף שאינה נוכרת כלל בזכרונותיו. כעבור חודש שלח לו הרצל המעודד את עלי־ההגה הראשונים של "מדינת היהודים" בצירוף מכתב קצר – היחיד שנשתמר בידי גידמן. אף במכתב זה נתבקש הרב להעיר את הערותיו, והרצל הבטיח כי יראה לו את כל עלי־ההגה לפני הדפסת הקונטרס.⁶² גידמן הגיב בדומה לדבריו על המאמר: "לא יכולתי לקרוא את הכל בזמן הקצר, אבל מה שקראתי, וביחוד ההקדמה והמבוא, הם מצויינים. הנך מעמיד את שאלת היהודים מול פני הנוצרים והיהודים⁶³ [...] העניין ירעם כפצצה. סקרן אני מאוד לראות את תשומת־הלב. אומנם הנך מוכן לכל, אך השכנוע הפנימי המאיר מתוך החיבור, ההודאה ללא סייג בהשתייכות לשבט, יחולל נסים וגם התוכנית בוודאי תזכה לכך. ישפשו את העיניים על שאתה אומר כל זאת." (הדגשות במקור).⁶⁴ כעבור שבוע כתב גידמן מכתב נוסף – האחרון שכתב להרצל בכלל – כנראה בגמר קריאת כל הקונטרס: "קראתי הכל ואינני מוצא שום דבר להעיר. יכולתי לכתוב עליו הרבה, אך רק אומר דבר אחד: היהודים והגויים יתפסו בראשם [ויהרהרו] אם הם קוראים נכון. שיקול־הדעת (Besinnung) יבוא אחר־כך. עמיתך מן העיתונות צריכים לשזור לך זרים."⁶⁵ תגובות נלהבות אלה אינן עולות כלל בקנה־אחד עם טענתו של גידמן בזכרונותיו, שרק שיבה את עלי־ההגה מתוך נימוסין, כמעשה כל אדם כלפי מחבר שהוא מיודד עימו.

בו־ביום פגש הרצל את גידמן בגן הפראטר. לדבריו אמר לו גידמן: "אינך יודע כלל איזה מפעל גדול עשית", והוסיף הרצל: "הוא היה מלא התלהבות ותקווה להשפעה אדירה."⁶⁶ אך לפי זכרונותיו אמר גידמן רק: "מזל טוב!",

62. ראה להלן בזכרונות והשווה: איגרות הרצל, מס' 38.

63. "Sie setzen den Christen und den Juden die Judenfrage auf die Brust" 63.

64. מכתב מיום 27.1.1896, ארכיון הרצל. גידמן גם הוסיף שקיבל מן הרב אולר, רבה הראשי של אנגליה, את המאמר שפורסם ב"ג'ואיש כרוניקל", בתוספת הערה, ש"התוכנית איננה בת־ביצוע ועוד תגביר את האנטישמיות."

65. מכתב מיום 2.2.1896, שם. ראה גם יומן, עמ' 331.

66. יומן, עמ' 332.

בעוד שהרצל ציין: "עליך להודות כי שמרתי על עמדותי האפיקורסית." להערה זו אין זכר ביומנו של הרצל.

עוד ברגע האחרון ניסו באכר ובנדיקט, עורכי העיתון, להשפיע על הרצל לדחות את פרסום "מדינת היהודים". אף גידמן דיבר על לבו להמתין, אך הרצל סירב לסגת. ב־14 בפברואר 1896 הופיע הקונטרס "מדינת היהודים", ועורר סערת־פולמוס. מעטים היו התומכים הגלגלים לעומת יהודי וינה, האמידים ובעלי־ההשפעה, שהביעו התנגדות נמרצת וחששות נוכח האנטישמיות הגוברת. בינתיים הופיעו גם כמה מאמרי ביקורת במקומות שונים: בין הנרתעים היה גידמן, שהבחין היטב בכיוון הרוח הנושבת בין ראשי הקהילה. אומנם בזכרונותיו הכחיש שוועד הקהילה ניסה ללחוץ עליו, אך יקשה לתת אמון בדבריו.

ב־26 במארס 1896 סיפר מו"ל הקונטרס להרצל, שגידמן סירב להרצות על "מדינת היהודים": "נקודת השקפתי היא מדינית, שלו – דתית. מתוך השקפה זו מוכרח הוא להתנגד לי, שאני דוחק את הקץ. במלים אחרות: אין הוא מעז, אין זה נוח לו, מפחד הוא מפני היהודים העשירים, המתנגדים לדבר."⁶⁷ יצויין שבשום מכתב לא הזכיר גידמן השגות כלשהן מנקודת־מבט דתית, וההערה היחידה באה בזכרונותיו י"ח שנים לאחר־מכן.

למשך חודשים רבים נותק המגע ביניהם, ואולי התחמקו שניהם מפגישות יזומות. לפי הרישום ביומן מ־21.12.1895⁶⁸ נפגש הרצל באקראי עם גידמן, "שהשתמט ממנו במשך חודשים". הרצל "נאלץ" להתעכב, ולדבריו התרעם גידמן על היעדר הקשרים ביניהם. הרצל השיב לו כי בשל פשרנותו של גידמן והתרופפותו החליט להניח לו לנפשו. אך גידמן הביע את רצונו להידברות נוספת והרצל החליט: "אעמידו לפני הברירה: עימי או נגדי!"

ואכן כעבור שבועיים ביקר הרצל בכית גידמן, אך גם הפעם התחמק הרב. תחילה התלהב מחדש, אך משהציע לו הרצל כי ינאם על העניין בבית־הכנסת המרכזי, נבהל. על כך השיב הרצל בתקיפות: "כלום אינך רועה עדתך? מרשה אני לך לדבר בזהירות יתירה, כרצונך. מצידו הנך יכול גם להילחם בציונות, אך אל תשתיק אותה. אפשר להביא עניין לידיעת האנשים על־ידי מלחמה בלתי־מוצלחת בו ובכמה אופנים אחרים. זוהי אמנות הנאום."⁶⁹ "אך בעל שמן־הקודש, שעכשיו אני מיטיב להכירו, פרש כפיו והתייפח באמרו שזה

67. שם, עמ' 362. הרצל אף העיר שמקודם דובר כי גידמן יכתוב מאמר על הקונטרס בעיתונו של בלוך *Oesterreichische Wochenschrift*.

68. שם, עמ' 577. פגישה זו אינה נזכרת בזכרונותיו.

69. שם, עמ' 579–580.

בלתי־אפשרי. אמרתי לו: 'היה שלום!' והלכתי ממנו, בוודאי בפעם האחר־רונה." אכן היה זה ביקורו האחרון של הרצל בבית הרב. עתה נתייאש לחלוטין ממאמציו להשפיע על גידמן. שתי הפגישות הללו נעלמו מזכרונו של גידמן.

פגישתם האחרונה, ושוב באקראי, היתה ב־18 במארס 1897. גם על פגישה זו נחלקות הגירסות השונות, אולם יתכן שהן משלימות זו את זו. לדברי הרצל ביקש גידמן ש"יסביר לו את הציונות", אך הרצל השיב: "לא! לא אוסיף להסביר לך דבר, חבל על כל מלה."⁷⁰ לדברי הרצל טען גידמן שלא יכנע לאנטישמיות, אך אינו חפץ לברוח. לבסוף דיבר על "תעודת ישראל", שלפי דברי הרצל מדברים עליה "כל אלה שטוב להם במקום מגוריהם הנוכחי, אבל רק אלה".

לדברי גידמן, אמר לו הרצל כביכול שיכריחו ללכת עימו, וכי על כך השיב הרב: "האם עלי ללכת מכאן [...] ולפנות את השטח מפני אויבינו, כדי שאוכל לגדל כרוב בארץ־ישראל? לא ולא! עשרת אלפים סוסים לא יזיווני מכאן, עד אשר אראה בנקמתי ובשימחתי על אויבדן שונאי־ישראל."

כחודש לאחר־מכן, פירסם גידמן כתב קטרוג קשה על הציונות בשם "יהדות לאומית".⁷¹ החוברת נכתבה תחת רישומן של השיחות הקשות האחרונות עם הרצל ולקראת הקונגרס הראשון, שעל כינוסו כבר הוחלט. גידמן תקף בחריפות את הרעיון הלאומי, בטענו שנוצר משום שהיהודים המאוכזבים מהיעדר שוויון אימצו לעצמם את האשמת האנטישמיות, כי יהודי הגולה הם זרים לנצח. המונח "יהדות לאומית" והתהוות התנועה הם פועל־יוצא של האנטישמיות ואין המושג עם במובנו המקובל חל על היהודים. העם היהודי הוא עם ה', שהוטל עליו למלא שליחות היסטורית־דתית לקראת אחוות־עמים ומלכות־שמיים.⁷² הציונות היא סילוף "העובדה ההיסטורית", כי הן הרעיון והן המציאות של תפיסה לאומית־יהודית עברו מן העולם עם חורבן הבית השני. "את הציונות האמיתית אין להפריד מעתידה של האנושות."

בסוף דבריו המליץ גידמן כי היהודים הנרדפים במזרח־אירופה יהגרו וייסדו מושבות בארץ־ישראל. הוא רואה עצמו כלוחם למען ציון ותומך במפעל ההתיישבותי בארץ "ובמקומות אחרים". אולם למפעל זה אין מאומה עם שאיפות לאומיות והצגתו ברוח לאומית "נוגדת את רוח היהדות

70. שם, עמ' 601.

71. M. Güdemann. *Nationaljudentum*. Leipzig & Vienna 1897, p. 43.

72. שם, עמ' 32–33.

ותולדותיה".⁷³ כל טובה לא תצמח מן הלאומיות ומוטב כי היהודים ידבקו באמונתם וביחודם הדתי-המוסרי עלי אדמות.

"קונטרס נגדי זדוני" כינה הרצל את החוברת, בהוסיפו שבוודאי נכתבה בהשראת "upper Jews" המקומיים. אומנם הדברים כתובים במורד-לב, אך "ניכרת הכוונה לתת נשק בידי לוחמים נועזים יותר. אני עונה לו, לפי שיטת מקיאולי – עד חורמה".⁷⁴ בזכרונותיו הכחיש גידמן נמרצות שחיבר את הקונטרס לפי בקשת ראשי הקהל, בהטעימו שאיש מהם לא קרא את החוברת לפני הופעתה "ואולי גם לא לאחר-מכן". ברם, גם אם לא נתבקש לצאת בפומבי נגד הציונות, היטיב גידמן לדעת שזו דעתם של ראשי הקהל וכי הוא פועל בשליחותם. לאמיתו של דבר שירת קונטרסו של גידמן את עניין הציונות, שכן גרם לפולמוס ציבורי ואיפשר לדוברי הציונות לפרסם תשובה מוחצת.

תשובתו של הרצל פורסמה ללא דיחוי בעיתונו של יוסף בלוך.⁷⁵ בתשובתו החריפה הצביע הרצל על הסתירות הרבות שבין פירושו של מושג הלאומיות בקונטרס של גידמן לבין המובאות מן התנ"ך והתלמוד. בפתח דבריו תיאר הרצל את קשריו עם גידמן מתחילתם והטעים שגידמן סמך למעשה את ידיו על כתב-היד של "מדינת היהודים" והביע במכתביו "התלהבות רבה למדי על הרעיון." אומנם מותר לכל אדם לשנות את דיעותיו, אך אפשר "שרק נימוקים פנימיים הניעו אותו להופעתו הפומבית." הרצל דחה לחלוטין את פירוש הרב למושג לאומיות, והצביע על חילוקי-הדיעות הקיימים בין רבנים בשאלות שונות.⁷⁶ אחת לאחת סתר הרצל את טענות גידמן ובחריפות יתירה הגיב על פירושו לתפילות שיבת ציון: "כלום המלים של התפילה אין להן אותה משמעות שקושרת בהן עדת המתפללים הנאמנת אל המלה הכתובה?" הציונות עתידה להקיף את כל בני העם היהודי – וזוהי ציון של "העניים, של הצעירים וגם של יראי השמיים."⁷⁷

73. שם, עמ' 39. אף הפעם חזר גידמן והדגיש כי לתפילות לשיבת-ציון אין משמעות לאומית, אלא מבטאות את התקווה לעתידה של האנושות כולה.

74. יומן, עמ' 614. עם הופעת הקונטרס הזמין רוטשילד מייד שלושים העתקים.

75. *Oesterreichische Wochenschrift*, 13.4.1897. ראה תרגום המאמר: הרצל, בפני עם ועולם, ירושלים תשל"ז, א', עמ' 43–50.

76. כאן הזכיר הרצל את הקובץ "שיבת-ציון" בעריכת א.י. סלוצקי, ובו למעלה ממאה הסכמות מאת גדולי הרבנים. את הידיעה על קובץ זה שאב הרצל כנראה מחוברת של אהרן מרקוס (הרצל, בפני עם ועולם, עמ' 45–46).

77. בטעות טוען פרנקל שגידמן לא הזכיר כלל בזכרונותיו את מאמרו של הרצל. (פרנקל, שיבת-ציון, עמ' 112). ההיפך הוא הנכון. גידמן הגיב על טענת הרצל בדבר הסתירות

תשובת הרצל עוררה תסיסה מרובה, אך חריף עוד יותר היה מאמרו של מאקס נורדאו, שפורסם כעבור כמה חודשים, וזאת לאחר שהרצל ביקש ממנו למתן את דבריו.⁷⁸ תשובת נורדאו הוציאה את גידמן מן הכלים, כפי שנראה מתוך זכרונותיו. לעומת נורדאו הגס היה הרצל "בעל נפש עדינה", אף כי אין הרב מוציא מכלל האפשרות שהרצל עודד את נורדאו לחיבור תשובתו. גם נורדאו מצביע על הסתירות הפנימיות בחיבורו של גידמן, תוך הדגמות מפורטות, המוכיחות על "נפתולי המחשבה המוזרים של ד"ר גידמן". חלק ניכר מדבריו הקדיש נורדאו לבירור השאלה האם היהודים מהווים אומה, וכן תקף את רעיון התעודה של ישראל ואת המתנגדים לציונות.

בזאת מסתיימת למעשה פרשת היחסים שבין הרצל לבין רבה הראשי של וינה. גידמן הוסיף בדבריו וזכרונותיו עוד כמה הערות על מהות הציונות, ובין היתר טען שאיננה בולמת את השמד. מאידך, הביאה הציונות, לדעתו, תועלת בכך שבוטלו התיקונים בתפילה שהונהגו ב־1871. שוב מותר להתפלל בקול רם על שיבת ציון, כי "כברק משמיים בהירים פעל אחר־כך חידוש הרעיון של ציון על־ידי הרצל ומחנותיו [...] עתה חזרה ציון שוב לאופנה, ואף לא־ציונים שוב לא התביישו בה".

עם אלה "שלא התביישו יותר" נמנה גידמן עצמו, שכעבור עשרים שנה גם תמך במינוי יורש ציוני מובהק למישרתו, הרב צ'פ חיות, וטען בשיחה עימו, זמן קצר לפני מותו, כי "זמן רב לפני קיומה של הציונות הייתי לוחם למען ציון". "כחכם לאחר מעשה" ניסה הרב גידמן להבהיר את עמדותיו המפותלות ולהצטדק בפרשת יחסיו עם הציונות ומחוללה, ועל רקע זה יש להבין את מגמתו בזכרונות שלפנינו.

וניסה לטעון להצדקתו שכלל לא האמין שכוונת הרצל רצינית, אלא חשב שזו רק "קריאה להתעוררות", ועליכן גם לא הגיב על "נקודת־המבט האפיקורסית". אולם נקודה זו לא נזכרה כלל במאמרו של הרצל!

Die Welt, No. 2, 11.7.1897. 78

מ. גידמן: מחיי

(חלק שלישי)

1. יחסי אל הציונות¹

תיאורי עד כה כולל את האירועים העיקריים של חיי, כפי שנשאר במקרה בזכרוני ונצטברו בו. רק במאוחר, ביום הולדתי ה־64, התחלתי לרשום זכרונות אלה. כיום אני בשנת־חיי ה־78. לעיתים קרובות הייתי פוסק למשך זמן רב מהכתיבה ויתכן שנשמטו מזכרוני דברים הרבה שהינם בעלי־חשיבות למהלך התפתחותי ולמעמדי בחיים. לכן גמרתי בדעתי לייחד חלק זה לתיאורים מפורטים של עניינים החשובים גם לעצמי וגם כשלעצמם, כדי לשמרם למען ילדי ולמען קוראי הזכרונות האלה. ועוד אני עומד מעתה, ככל שיחייני האלהים, למסור את חווייתי בדרך יומן. קודם כל הריני לדון בנושא המצויין בכותרת.

היה זה בשנת 1894, בסתיו או בראשית החורף, בשנת האבל אחרי מות אשתי ובחודשים הראשונים לאחר שעברתי לגור בעיר הפנימית,² כשהגיעני מכתב מפאריז והיה, כפי שנתברר משנפתח, מכתבו של ד"ר תיאודור הרצל. מכתב זה איננו עוד ברשותי, כי נוהג הייתי להשמיד את המכתבים שקיבלתי לאחר המענה עליהם. מעטים הוצאתי מכלל זה או שנשאר לפליטה מאליהם מבלי שנתכוונתי לשמרם. גם מכתבי הרצל, ככל הידוע לי, שוב אינם בידי, ודווקא אשר להם, מצטער אני שלא שמרתים, שאלמלא כן יכולתי לבדוק על סמך התיעוד דברים רבים ושונים שעכשיו אספרם על־סמך הזיכרון, אף כי כמובן על־פי האמת. עלי להעיר שבאותה עת, כאשר קיבלתי ממנו את המכתב הנזכר לעיל, לא הכרתי את הרצל אישית. רק ידעתי עליו מכתבותיו ומהפליטונים שלו שפורסמו ב־Neue Freie Presse. הייתי צריך להשיאו. לשם כך סרו אלי אביו וחוננו נאשאואר כשהתגוררתי עדיין בלאופולדשטאדט.³ אולם פטירתו הפתאומית של גיסי במאדנבורג אילצתני לנסוע שמה כדי להשתתף בהלוויה, ולכן נבצר ממני לערוך את טקס

1. אני מודה למר ידידיה פלס, מהוצאת הקיבוץ המאוחד, על טרחתו בתרגום דברי הזכרונות. להלן לא הערתי על דברים שכבר נתבארו במבוא.
2. הכוונה ל"איזור הראשון" של העיר וינה – מרכז העיר.
3. "האיזור השני" של וינה – ריכוזם הגדול של היהודים (ראה במבוא).

הקידושין לד"ר הרצל, כפי שהוצע לי. אשר למכתב שהוזכר, הנה בו הודיע לי ד"ר הרצל על כוונתו להיחלץ למען היהודים שבמצוקה. את הפרטים שמר לקראת דיון בעל־פה; לצורך דיון זה הזמינני לבוא לקו שעל גדת אגם ז'נבה, וביקשני להביא עימי איש־כספים, בציינו שם של ספסר־בורסה ידוע מווינה. עלי לומר שמכתב זה הטביע עלי רושם עמוק, באשר העיד על עניינו היהודי של הרצל, עניין שכמותו לא הבחנתי עד כה אצל עיתונאי בעל שיעור־קומה. שהרי העיתונאים היהודים רובם ככולם, להוציא את איגנץ קוראנדה, שאומנם לא עסק עוד במקצוע הזה, גילו אדישות למכביר, שלא לומר רחשי שינאה, כלפי היהדות, ושום דבר לא היה ראוי יותר לכיטוי *lucus a non lucendo*⁴ מאשר הניב הרווח לגבי העיתונות היהודית, במשמע של העיתונות המצדדת ביהודים. עניתי להרצל, בהביעי את שימחתי על התעניינותו היהודית, אך הבהרתי שמסיבות שונות לא אוכל לבוא למקום זה, שאינו ידוע לי, ולערוך נסיעה כה ארוכה. הוספתי שאותו איש־כספים שנקב בשמו אינו מתאים כלל להתייעצות והצעתי לשתף את ד"ר היינריך מאיר־כהן. שותף זה בבעלות על בית הבנק הברלינאי הנודע, אברהם מאיר־כהן, פנה אלי עוד קודם כדי להתוודע אלי והיה סר אלי מפעם לפעם, כי היהדות היתה קרובה מאוד ללב ולעיתים קרובות שימש לה מליץ־יושר בשום־שכל ובחום, בעל־פה ובכתב. למרבה הצער השיגהו המוות לפני שנים אחדות בעודו במיטב שנותיו. אגב, בחירתו של הרצל באיש־הכספים הווינאי מוכיחה על הכרתו הלקויה בטבע הבריות, אשר הבחנתי בה גם לאחר־מכן ואשר בוודאי השפיעה על המשך דרכו וגורלו. עוד עלי להעיר, שאף לרגע לא תפסתי את כוונתו של הרצל לעזור ליהודים, אלא כפעולת סיוע עיתונאית ליהודי וינה, שבאותה עת ממש נגזר עליהם לסבול מן האנטישמיות הגוברת.

איני יודע מה התרחש אחר־כך. נשאתי אשה במארס 1895 וכפי שניתן לשער הייתי טרוד בענייני האישיים,⁵ אבל מן הסתם היתה חליפת־מכתבים בין הרצל לבניני, כי הוסכם בינינו שניפגש בקיץ 1895 (את התאריך שכחתי) במינכן, במלון *Zu den vier Jahreszeiten*, ושאשפיע על ד"ר היינריך מאיר־כהן שאף הוא ישתתף בפגישה זו. יצאתי לדרך ביום שישי, ובבוקר יום השבת נפגשנו בחדרו של הרצל, שפתח מייד בקריאת המכתב שנועד להישלח לבית רוטשילד בפאריז. היו אלה פתקים־פתקים קטנים בפורמט "דואודץ", אשר הרצל קרא מתוכם במשך שעה ויותר. ישבתי שם כהלום־רעם, כמעט

4. מילולית: "חורשה שאינה מאירה" (משחק־מלים בלטינית), והכוונה: צירוף מלים בלתי־עקבי או בלתי־הגיוני.

5. כמוסבר במבוא, החלה כל חליפת־המכתבים רק לאחר נישואיו השניים של גידמן.

ללא יכולת להקשיב לקריאה, מפני שלא ידעתי מהי מגמתו של הרצל וכיצד זה יהיה בכוחם של הרוטשילדים הפאריזאיים⁶ לחלץ אותנו, יהודי וינה, ממצוקתנו; והרי הייתי סבור שבוה מדובר בעיקר. בהדרגה התחלתי תופס שכלל לא מדובר בעניין זה, כי אם ביצירת מדינת יהודים, שכן מה שלימים הסביר הרצל בספרו הנושא אותה הכותרת, כבר הונחו יסודותיו במכתב זה. אחד הרוטשילדים אמר היה להיבחר לנסיך, כי בין כה וכה יאבד הבנק הזה את חשיבותו כמעצמת-הון.⁷ הרבה דובר שם על טראסט, ביטוי שמשמעותו עדיין לא היתה מחוורת לי אז, וכו'. בתום הקריאה הייתי בעיני כמי שאבדו עשתונותיו; נאלמתי דום ולא ידעתי מה לומר. רק ד"ר היינריך מאיר-כהן השיב להרצל באריכות ובפרוטרוט, אבל גם לזאת הייתי חסר הבנה והתעניינות, והתקשיתי להינתק מאותם מרחקי-מרחקים שמחשבותי נקלעו אליהם; עד כדי כך אבדו לי שיקול-הדעת והשליטה העצמית. אני מדגיש התנהגות זאת, כי שנים רבות לאחר-מכן שאל אותי הרב ד"ר ורנר במינכן אם אמת היא שכשגמר הרצל לקרוא נפלתי על צווארו ואמרתי לו: "אתה משיחוני!" מעולם לא הומצא כזב גדול מזה. במכתב שכתבתי ממינכן לאשתי, שנקרה לידי עכשיו ב-1915 – כלומר כעבור עשרים שנה, כתבתי ממש בזו הלשון: "הרצל הוא משורר, אבל העניין, ככל שהוא מעניין, אינו בר-ביצוע." ובכן זה היה הרושם המייד של הקריאה.

בתום הקריאה הלכנו, כל השלושה, למסעדה היהודית לסעודת צהריים משותפת, מבלי שדובר עוד על נושא הקריאה. אחרי-הצהריים פנינו איש-איש לדרכו. רק למחרת, ביום ראשון, שוב נודמן לי לדבר עם הרצל. הוא ליווה אותי לתחנת-הרכבת, ולשאלתו – מה אני אומר על רעיונו – עניתי שכאשר יעבד את רעיונו לכדי רומן, בדומה ל"פריילאנד" שהופיע באותה העת, יתברר מה עשויה להיות התוצאה המעשית של הרעיון. הרצל האזין לי בשקט, כמי שאינו דוחה את ההצעה לחלוטין. אף שאלתיו כיצד זה הגיע לכך, לעשות למען היהודים בחום רב כזה. בתשובה אמר שאביו הוא שדחפו לכיוון זה. הוא סיפר לי שכתב לאחד הרוטשילדים, אבל אפילו לא קיבל תשובה,

6. "הנאום אל הרוטשילדים" היה מיועד למועצה המשפחתית של בית רוטשילד, באמצעות הענף הווינאי. הרצל התכוון להטיל על גידמן לשמש כמתווך ולקרוא את "הנאום" לפני הברון אלברט רוטשילד (1844–1911), ראש הבית הווינאי. (איגרות הרצל, מס' 9 – המכתב אל גידמן, שהרצל ביקש להחזירו.) אחר-כך פנה אליו הרצל במישרין (שם, מס' 16, 28.6.1895) והציע לברון לקבוע מועד לפגישה, כדי שהרצל יקרא לפניו את התזכיר שנועד לקיסר הגרמני. ראה גם יומן, עמ' 218–219, 218.

7. השווה: יומן, עמ' 146, 187–188.

דבר שהרגיזו.⁸ על כך השבתי לו: "וכי מה רצית; לאנשים אלה ליקוי תורשתי שלא לענות". הוא צחק לזה והעיר: "יפה דיברת". כך הגענו אט-אט לתחנת-הרכבת ונסעתי משם לבאדן, שם התגוררתי במשך הקיץ.

גם הרצל בא לבאדן והיה מרבה לפקוד אותי שם, וכן נהג במשך התורף שלאחר מכן בווינה. לעיתים קרובות היה נתון להרהורים והיה סבור שפירסום ספרו על מדינת היהודים עשוי לעלות לו במחיר מישרתו ב-Neue Freie Presse. "ובכן אל תכתוב את הספר" אמרתי. אני זוכר בדיוק את הערתי זו.⁹ אולם נדמה שהרצל כבר לא שלט בעצמו. הוא נפל בידי הסטודנטים הציוניים, שעד אז לא עמדתי על חשיבותם, אבל הם השקיעו את הרצל יותר ויותר לתוך תוכניתו. ואילו הוא – חציו נמשך, חציו שקע. אף התחיל דוחק בי יותר ותבע ממני שאדרוש על תוכניתו, אבל אני הסברתי לו שאינני מבין כלל את רצונו.¹⁰ מכאן ואילך פחתו ביקוריו.

לקראת סוף השנה ראיתי חובה לעצמי לערוך פעם ביקור-גומלין אצל הרצל. ובכן הלכתי אליו ב-24 בדצמבר ל-Pelikangasse, דומני מס' 16, מקום מגוריו. הכניסוני לחדר-קבלה גדול והנה לפני – אפשר לשער את גודל תדהמתי – אילן גדול של חג המולד! עד מהרה נכנס הרצל בלוויית אופנהיים,¹¹ שהיה גם הוא מעורכי ה-Neue Freie Presse. השיחה – נוכח אילן חג המולד – התנהלה בעצלתיים, ועד מהרה נפרדתי. עד כמה שידוע לי, לא היו לי עוד פגישות ביתיות עם הרצל.¹²

בתחילת השנה החדשה שלח לי הרצל את עלי-ההגהה הראשונים של "מדינת היהודים" שלו בצירוף מכתב – והוא היחידי מבין מכתביו שעדיין ברשותי, וזה לשונו:¹³

8. הכוונה למכתבו אל אלברט רוטשילד, ראה לעיל, הערה 6.
9. לראשונה הזכיר זאת גידמן במכתבו מיום 23.7.1895. ראה לעיל במבוא.
10. השווה תיאור הפגישה בבית גידמן בראשית ינואר 1896. ראה לעיל במבוא.
11. יוסף אופנהיים (1839–1900).
12. אין זה נכון, שכן לאחר-מכן עוד ביקר הרצל בבית גידמן. ראה לעיל במבוא.
13. השווה איגרות הרצל, מס' 38.

Neue Freie Presse

מערכת

וינה, פיקטגאסה מס' 11

26.1.96

ידיד נכבד מאוד,

שתי מלים בחיפזון.

ב"ג'ואיש כרוניקל" הופיע בשבוע שעבר המאמר הראשון. ברצוף עלי-ההגהה הראשונים ב"2½ גליונות דפוס של חוברתי, שתושלם לקראת סוף השבוע. אבקש ממך כי תעיר הערותיך ותשלחן, לרבות עלי-ההגהה, מחר לפני-הצהריים למערכת. מובן, שתקבל את כל ההגהות כולן, בטרם אתן את הרשות להדפסה. אלא זאת עלי לבקשך, להסדיר זאת מייד כדי שלא יחול עיכוב נוסף בהדפסה.

כאשר באתי לברכך להולדת ילדך לא היית בבית. הלא הודיעוך על כך? אני מקווה שהגברת הנכבדה וילדך הנכבד בקו הבריאות.

במסירות לבבית, שלך

הרצל

כפי שניכר מן המכתב הזה, קיימנו אז יחסי ידידות נלבבים. אף הבעתי דברי-שבח על עלי-ההגהה שנשלחו אלי, כפי שבוודאי היה נוהג כל אדם כלפי מחבר המיודד עימו. אחרי הופעת "מדינת היהודים" פגשנו זה את זה ב"פראטר". שנינו היינו בחברת אנשים, אך אותתי להרצל בחיוך ואמרתי משהו מעין: "איחולי." בתגובה לכך עזב הרצל את הסובבים אותו, ניגש אלי ואמר לי בחופזה: "אבל הלא תסכים עימי, ששמרתי על עמדתי כהוגה חופשי", על כך שוב חייכתי ואמרתי "הן" והמשכתי ללכת. אני מזכיר פרטים אלה משום שלאחר זמן, אחרי הופעת ה"יהדות לאומית" שלי,¹⁴ טען הרצל במאמר-תשובה ב"Bloch'sche Wochenschrift",¹⁵ בהסתמכו על חוות-דעתי על "מדינת היהודים", שהתחייבתי בסתירה. אבל סתירה כזאת לא היתה בנמצא כלל וכלל. אומנם לא האמנתי שהרצל אכן יחס ל"מדינת היהודים" שלו רצינות יתירה. הסכמתי לראות בחיבור מעין גירוי, קריאה מעוררת, וכך גם הנחתי לה לעמדת ההוגה החופשי, ומן הסתם איש לא יחשוב שזכתה להסכמתי.

14. ראה מבוא.

15. היינו, בעיתון *Oesterreichische Wochenschrift*, שעורכו היה יוסף בלוך. ראה

מבוא, הערה 75.

אומנם מייד נעשה העניין רציני מאוד, שכן הרעיונות שהרצל נתן להם ביטוי תפסו בחוגי הסטודנטים: הם העלוהו על נס, השתכרו, כל צד ממישנהו, וכך התלקחה תנועה זו, שלפנים לא הכרתיה בהיותה עוממת מתחת לרמץ, והיתה עתה ללהבות־אש. כתוצאה מכך פסקו ביקוריו של הרצל משנוכח לדעת כי לא נעשיתי שותף לשיכרון הזה. לא הבינתי באותה עת וגם היום אינני מבין עדיין, כיצד יכול היה יהודי, המושרש בהשכלה גרמנית, לנתק עצמו לפתע מקרקע־האם הזאת. זאת אמר לי פעם גם בנדיקט, המוציא לאור של ה־*Neue Freie Presse*. הרצל דימה כי לכדו במעגלי־הקסם של רעיונותיו, אלא שהוא הכחיש זאת כאשר נודמן לי לשאול אותו על כך, ואמר: "הלא חייב אתה להודות, שהנך חושב גרמנית וחש גרמנית." אולם על הדת, שהיתה יכולה להיחשב כמקור היעוד, לא דיבר כלל, כאמור. עוד פעם אחת דיברתי עם הרצל ברחוב, ב־*Schottenring*, בפנותו ל־*Wasagasse*, מקום שם התגורר באותה עת. הוא החזיק בי, אחזני בצווארוני דרך לצון בהעירו: "נאלץ אותך להצטרף אלינו", ואני ענית לו: "הרי אינך יהודי כלל. כתוב בתלמוד: 'גדולה נקמה, שניתנה בין שתי אותיות, שנאמר: אל נקמות ה'." ¹⁶ דומה שאינך חש בכך כלל. האומנם עלי ללכת מכאן, מקום שהשם יהודי וכל נושאיו – רוקקים עליהם ומחללים אותם בלי הרף, ולפנות את השטח מפני אויבינו, כדי לגדל את הכרוב שלי בארץ־ישראל? לא, גם עשרת אלפים סוסים לא יקחוני מכאן, עד שלא אראה בנקמתי ובשימחתי על אוכדן שונאי ישראל." היו אלו המלים האחרונות שהושמעו בינינו.

זה היה הלך־הרוח שבו כתבתי את ה"יהדות לאומית" שלי. הרצל סבור היה, באותה תשובה בשבועון האוסטרי שכבר הזכרתי, שחיברתי את החיבור במצוות הוועד. ¹⁷ עד כדי כך המעיט להכירני. איש מבין חברי הוועד לא קרא את החיבור לפני הופעתו, ואולי גם לא אחריה. הרצל היה סבור, שיש ביכולתו לכפות הר כגיגית על כל אדם, וככל הנראה דימה שגם אני נתון תחת השפעה מהחוץ.

לבל יושמט גם תג אחד ביחסי להרצל אעיר גם זאת: עוד כשהתגוררתי בלאופולדשטאדט בא אלי פרקליט אחד, והוא יהודי משומד, בשליחותו של הרצל, והודיעני בשמו, שהוא רוצה להתגרש מאשתו ולפיכך אני מתבקש לזמן אלי את אביה ולהעמידו על כך. ענית שאין זה משלח־ידי לעסוק בגירושין, לפיכך לא אזמן אלי את חותנו של הרצל, ואם הוא רוצה בגירושין, עליו לבוא אלי. כעבור זמן־מה חזר אלי אותו פרקליט באותו עניין וענית לו

16. ראה ברכות ל"ג, ע"א. גידמן תירגם כאן: "שמות־אל", כפירוש ל"אותיות" שבמקור.

17. ועד הקהילה.

אותה התשובה השלילית, שבשל הטרדנות הוחרפה מעט. סבורני שבהתנהגותי זו הייתי להרצל לעזר, שכן הייתי עלול בנקל ללכות את זיק המחלוקת עד כדי להבת־אש על־ידי זימונו של החותן. נישואיו של הרצל המשיכו להתקיים, אולם כיצד נתעצבו היחסים של בני־הזוג, איני יודע. במשך הכרותנו מעולם לא דובר על כך.

אף כי פסקו יחסי עם הרצל לאחר הופעת ה"יהדות לאומית" שלי, בכל־זאת מודה אני, ולא אמנע זאת ממנו, שגם לאחר־מכן, ככל שפגש בי במקום כלשהו, היה מקדם את פני בנימוס ובהשתתפות. אומנם הוא שיסה בי, ב"ולט" מספר 2, את עוזרו הפאריזאי,¹⁸ ושמא תקפני הלו ביוזמתו הוא בצחצוח חרבות שלו, ודבר זה אפילו נראה לי סביר, שכן נקט האיש בהרצאה שהרצה כאן אותו נוהג מגושם ויצא לדוש בכל הרבנים הלא־ציוניים. טבעו של הרצל היה מעודן מכדי שיתאים לשמש אביר־מכים. אף סבורני, שהתפתחות מגונה זו של הסוככים אותו ציערתו ותרמה למותו בטרם עת. כבוד לזכרו!

איני גורס כמו הטוענים שהציונות המדינית שהרצל יסדה בלמה את מגמת ההתנצרות. רשימות המתנצרים המתפרסמות בקהילה המקומית מדי שבוע מראות שהללו לא פחתו; אדרבה, אולי אף נתרכו. בכיוון אחד היתה תועלת בציונות. רעיון ציון נעלם לפני כן מתוך תודעתם של היהודים המשכילים ובקהילה הנאורה השמיטו אותו מתוך התפילה, ובעת שניסו להנהיג השמטה זו גם כאן בשנת 1871, נשארתי יחידי במחאתי. דרשתי שפורסמה בעת ההיא, "ירושלים, הקורבנות והעוגב", מבהירה דבר זה. משחזר ונתקבל רעיון ציון על־ידי הרצל ומחנותיו פעל הדבר כברק מתוך שמיים בהירים, איש לא היה חולם שרעיון, שזה מכבר נחשב כמת, ישוב ויתעורר, ופחות מכל – שיקום לתחיה בידי עיתונאים ובידי חברי קהילה אחרים שבדרך־כלל רחוקים מהיהדות. כאן בווינה, כעבור שלושים שנה, ביקש הוועד לשאול, אם מתנגד אני להחזרתה של תפילת שמונה־עשרה בקול [חזרת הש"ץ]. אותי שאלו, שמעולם לא השמטתי, כי־אם רק הסכמתי בעלי־כורחי להשמטה שרצה בה הוועד דאו. ואילו עתה חזרה ציון לאופנה ואפילו לא־ציונים שוב לא בושו בה. כמה מבורכת איפוא עשויה היתה להיות פעולת הציונות אילו השאירה את הרעיון הזה באפיקו המקורי הדתי ולא היתה מסיטה אותו לאפיק הלאומי. אלא שביקשו להיות יהודים והוגים חופשיים בעת ובעונה אחת, כלומר יהודים ולא־יהודים בעת ובעונה אחת, זוהי סתירה מניה וביה!

18. נורדאו. ראה מבוא.